

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

από τις ανασκαφές της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών (1884-1987)

Ο Δίσκος της Φαιστού (1908)

Ο δίσκος της Φαιστού είναι αναμφίβολα ένα από τα πιο φημισμένα αρχαιολογικά ευρήματα της Κρήτης και ανάμεσα στα πιο διάσημα που ήλθαν στο φως από τις ιταλικές αποστολές στο Αιγαίο: για το λόγο αυτό αποτελεί και τον λογότυπο της ίδιας της Ιταλικής Αρχαιολογικής Αθηνών.

Πρόκειται για έναν δίσκο από άργιλο, διαμέτρου 16 εκ. και πάχους 2 εκ. περίπου, που φέρει σημεία σε αμφότερες τις όψεις του. Μέχρι τώρα, όσον αφορά στο προϊστορικό Αιγαίο, πρόκειται για το μοναδικό γραπτό ντοκουμέντο επάνω σε ηθελημένα οπτή άργιλο. Η κυριότερη ιδιαιτερότητα του δίσκου προκύπτει από το γεγονός ότι τα 242 σημεία που υπάρχουν στις δύο όψεις του έχουν αποτυπωθεί -και όχι χαραχτεί- χρησιμοποιώντας 45 διαφορετικές σφραγίδες. Σε αμφότερες τις όψεις, μια εγχάραιτη γραμμή σε σχήμα σπείρας οδήγησε τον άγνωστο συντάκτη του κειμένου να αποτυπώσει σταδιακά τα διάφορα σημεία: η χάραξη της γραμμής-οδηγού έγινε πράγματι πριν από την αποτύπωση των σημείων και φαίνεται ότι αμφότερες οι ενέργειες πραγματοποιήθηκαν με κίνηση από την περιφέρεια προς το κέντρο. Η κατανομή των σημείων μας επιτρέπει εξάλλου να θεωρήσουμε ότι η όψη που αποτυπώθηκε πρώτη ήταν εκείνη που φέρει στο κέντρο το σημείο του άνθους. Μικρές ακτινωτές χαραγμένες κεραίες διαιρούν τα διάφορα αποτυπώματα σε ομάδες (31 στη μία όψη και 30 στην άλλη), που ποικίλλουν από ένα ελάχιστο δύο μέχρι ένα μέγιστο επτά σημείων.

Αν και δεν λείπουν οι πιο ευφάνταστες ερμηνευτικές υποθέσεις, θεωρείται εξαιρετικά πιθανόν τα 45 σημεία του δίσκου να σχετίζονται με μια συλλαβική γραφή. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι καθεμιά από τις ομάδες που χωρίζονται από τα ακτινωτά τμήματα αποτελεί μία λέξη.

Δεν είναι δυνατόν να συσχετίσουμε με βεβαιότητα τα σημεία που έχουν αποτυπωθεί στον δίσκο με μία από τις γραφές που έχουν τεκμηριωθεί στο Αιγαίο κατά τη 2^η χιλιετία π.Χ.: δύο από σημεία του δίσκου δείχνουν μία ομοιότητα με εκείνα που έχουν χαραχτεί στον χάλκινο πέλεκυ από το σπήλαιο του

Αρριαλοχωρίου, στην κεντρική Κρήτη. Η υπόθεση μιας αναλογίας ανάμεσα στα σημεία του δίσκου της Φαιστού και εκείνων της κρητικής ιερογλυφικής ή της γραμμικής Α γραφής, της οποίας θα αποτελούσαν μια καλλιγραφική εκδοχή, έχουν προταθεί και προσφάτως, αλλά δεν βρίσκουν μέχρι τώρα την ομόφωνη συναίνεση των ερευνητών.

Ο δίσκος βρέθηκε στις 3 Ιουλίου του 1908 στο δωμάτιο 8 του κτηρίου 101, στον βόρειο τομέα του ανακτόρου της Φαιστού, κατά τη διάρκεια των ανασκαφών υπό τη διεύθυνση του Luigi Pernier. Η περιοχή είχε ήδη ερευνηθεί κατά τα προηγούμενα χρόνια: ο σκοπός της αποστολής του 1908 ήταν να αποπερατωθεί η ανασκαφή της ζώνης αυτής φέρνοντας στο φως το βόρειο όριο του ανακτόρου. Οι σημειώσεις στο ημερολόγιο ανασκαφής του Pernier και σε κάποιες επιστολές, γραμμένες από τον αρχαιολόγο λίγο αργότερα από την ανακάλυψη, μας επιτρέπουν να ανασυνθέσουμε με λεπτομέρειες τα γεγονότα που συνδέονται με την εύρεση του δίσκου και με την άμεση αντίληψη της εκπληκτικής σημασίας του.

Το κείμενο στο ημερολόγιο ανασκαφής γράφτηκε μία ημέρα μετά την ανακάλυψη, στις 4 Ιουλίου. Ο Luigi Pernier καταγράφει το «σημαντικότερο εύρημα», αναφέροντας ότι ο δίσκος βρέθηκε στις 7 το απόγευμα της 3^{ης} Ιουλίου από τον Ζαχαρία Ηλιάκη, αρχιεργάτη και άνθρωπο εμπιστοσύνης της ιταλικής αποστολής: ο Ζαχαρίας ήταν γιος εκείνου του Μανόλη Ηλιάκη που είχε βοηθήσει τον Federico Halbherr στην ανακάλυψη της Μεγάλης Επιγραφής της Γόρτυνας. Στο ημερολόγιό του, που φυλάσσεται στην Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών, ο Pernier δίνει μια ακριβή ένδειξη του σημείου και των συγκειμένων της εύρεσης του δίσκου και περιγράφει συνοπτικά το αντικείμενο, αναφέροντας την παρουσία «πικτογραφικών σημείων, αποτυπωμένων με σφραγίδες» και «διατεθειμένων σε ομόκεντρους κύκλους» μόνον στη μία όψη του δίσκου. Η σημείωση του ημερολογίου, γραμμένη -όπως είπαμε- το Σάββατο 4 Ιουλίου, είναι μάλλον λακωνική και απόμακρη. Πάντα στο ημερολόγιο, την επόμενη ημέρα ο Pernier καταγράφει με τρόπο ακόμη πιο απόμακρο ότι, μετά τον καθαρισμό του δίσκου, διαπιστώθηκε η παρουσία σημείων γραφής και στη δεύτερη όψη.

Οι πληροφορίες που αναφέρει ο Pernier στο ημερολόγιο με έναν τόνο σχεδόν αμέτοχο μπορούν να συμπληρωθούν με τους πολύ περισσότερο ζωντανούς απολογισμούς που προκύπτουν από τις επιστολές που γράφτηκαν από τον ίδιο αρχαιολόγο ανάμεσα στο βράδυ της Παρασκευής 3 Ιουλίου και το πρωί της 6^{ης} Ιουλίου. Χάρη σε αυτές μπορούμε να ανασυνθέσουμε λεπτομερώς τα γεγονότα που συνδέονται με την ανακάλυψη του δίσκου. Αργά το απόγευμα της Παρασκευής 3 Ιουλίου, κατά πάσα πιθανότητα ο Ηλιάκης κάνει έναν γύρο επιθεώρησης στο εργοτάξιο ανασκαφής της Φαιστού για να επαληθεύσει ότι όλα είναι

εντάξει. Ο Pernier εν τω μεταξύ επιστρέφει στο σπίτι της Αποστολής στους Βόρους, ένα χωριό που βρίσκεται δύο περίπου χιλιόμετρα βόρεια της Φαιστού: ο Pernier συντάσσει τις σημειώσεις του και ασχολείται με την αλληλογραφία, γράφοντας στον Luigi Pigorini, ιδρυτή της προϊστορίας στην Ιταλία και, ως διευθυντής της Αρχαιολογικής Σχολής της Ρώμης μέχρι το 1905, επίσημα αναμεμειγμένος στις έρευνες της Ιταλικής Αρχαιολογικής Αποστολής στην Κρήτη. Ο Pernier έχει μόλις υπογράψει την επιστολή, όταν από την ανασκαφή φτάνει ο Ηλιάκης φέροντας τον δίσκο που είχε μόλις βρεθεί, στις 7 το βράδυ. Είμαστε πια στο σούρουπο: το 1908 δεν υπήρχε η θερινή ώρα και για την απόσταση ανάμεσα στη Φαιστό και τους Βόρους πρέπει να χρειάστηκε τριάντα περίπου λεπτά για να τη διανύσει. Ο Pernier βλέπει τα σημεία αποτυπωμένα σε μία όψη του δίσκου: οι κρούστες και το όλο και πιο ασθενικό φως τον εμποδίζουν να δει εκείνα στην άλλη πλευρά. Ο αρχαιολόγος κατανοεί αμέσως τη σπουδαιότητα του ευρήματος και ανακοινώνει αμέσως την πληροφορία στον Pigorini στην επιστολή που είχε μόλις τελειώσει, προσθέτοντας μια σημείωση στο τέλος, που αποτελεί την απολύτως αρχαιότερη μνεία της ανακάλυψης: *«Έχω την ευτυχία να σας ανακοινώσω ότι απόψε βρήκαμε στη νέα ανασκαφή ΒΑ του πλατώματος της ακρόπολης της Φαιστού ένα πήλινο δίσκο (διάμ. 0,16) που καλύπτεται από μινωικά πικτογραφικά σημεία (πάνω από εκατό) αποτυπωμένα με σφραγίδα σε ομόκεντρους κύκλους. Βρισκόμαστε μπροστά σε ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της πρώιμης κρητικής γραφής».*

Την επόμενη ημέρα, στις 4 Ιουλίου, ο Pernier γράφει αμέσως, ενώ είναι ακόμα στους Βόρους, μια πρώτη πληροφορία στον Halbherr σε ένα ταχυδρομικό δελτάριο, που στέλνει μαζί με την επιστολή για τον Pigorini: οι καλύτερες συνθήκες φωτός του επιτρέπουν να ανακοινώσει ότι ίσως και η δεύτερη όψη φέρει σημεία γραμμένα: ο ερευνητής, συγκινημένος ακόμη από την ανακάλυψη, δεν διστάζει να επαναλάβει ό,τι είχε ήδη αναφέρει στην επιστολή στον Pigorini το προηγούμενο βράδυ, ότι δηλαδή ο δίσκος αποτελεί ένα «από τα σημαντικότερα» τεκμήρια «της πρώιμης κρητικής γραφής». Ο Pernier πηγαίνει στη συνέχεια στην ανασκαφή, όπου ζητάει να του δείξει ο Ηλιάκης τον τόπο και τη θέση του δίσκου, καταγράφοντας αυτές τις πολύτιμες και ακριβείς σημειώσεις στο ημερολόγιο. Μόνο στο τέλος της ημερήσιας ανασκαφής του Σαββάτου 4 ή κατά τη διάρκεια της Κυριακής 5 Ιουλίου, ένας πιο προσεχτικός καθαρισμός του δίσκου τους επιτρέπει να αναγνωρίσουν τελειωτικά τα σημεία και στη δεύτερη όψη, όπως σημειώνεται στο ημερολόγιο του Pernier της 5^{ης} Ιουλίου. Τότε, από τους Βόρους, μπορεί να γράψει πιο εμπειριστωμένα στον Halbherr, τη Δευτέρα 6 Ιουλίου. Σε αυτή την επιστολή, πέρα από το να επισυνάπτει ένα «calco a graffite» του δίσκου, ο Pernier δίνει και την είδηση της ανακάλυψης, στο ίδιο δωμάτιο στο οποίο είχε έλθει στο φως ο δίσκος, ενός θραύσματος πινακίδας με επιγραφή σε γραμμική Α σε αμφότερες τις όψεις.

Η άμεση επιστημονική δημοσίευση του δίσκου της Φαιστού από τον ίδιο τον Pernier σε ένα εκτενές άρθρο στο περιοδικό *Ansonia* βοήθησε σίγουρα την ευρεία φήμη της ανακάλυψης στον επιστημονικό κόσμο: σήμερα η βιβλιογραφία για τον δίσκο είναι ατελείωτη. Μια απόδειξη του πρώιμου ενδιαφέροντος που δημιούργησε η ανακάλυψη μας δίνεται από τα αντίγραφα και τα γύψινα εκμαγεία του δίσκου που τεκμηριώνονται σε διάφορες συλλογές μουσείων ήδη από το 1909.

Η ανακάλυψη του δίσκου της Φαιστού έχει αμέσως σημαντική απήχηση και έξω από το στενό κύκλο των ειδικών: στην Ιταλία το νέο διαδόθηκε από μια από τις εφημερίδες με τη μεγαλύτερη τότε κυκλοφορία, *Il Giornale d'Italia*, στην έκδοση της 29^{ης} Ιουλίου. Νωρίτερα είχε εμφανιστεί στον ελληνικό τύπο (η διαφορά στις ημερομηνίες οφείλεται στο γεγονός ότι στην Ελλάδα τότε ήταν σε χρήση το ιουλιανό ημερολόγιο). Η είδηση των αρχαιολογικών ανακαλύψεων της Αποστολής της Κρήτης στον ιταλικό τύπο δεν είναι πολύ συνήθης: εκτός από τη μοναδικότητα του ευρήματος, εξηγείται ίσως αν θυμίσουμε ότι ακριβώς εκείνη την περίοδο συζητιόταν στη χώρα η ίδρυση της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών.

Η εκπληκτική διασημότητα του δίσκου -ξεκινώντας από την ανακάλυψη- οφείλεται εν μέρει στον τρόπο τοποθέτησης των διαφόρων σημείων, ο οποίος έχει θεωρηθεί σχεδόν πρόδρομος της εκτύπωσης με κινητούς χαρακτήρες: ως τέτοιος ο δίσκος της Φαιστού χρησιμοποιήθηκε για παράδειγμα -σε μια απλουστευμένη εκδοχή- ως λογότυπος ενός δημοσιογραφικού βραβείου στην Ιταλία. Κατά μεγάλο μέρος η επιτυχία του δίσκου οφείλεται όμως και στο στην άλυ μυστηρίου που αποπνέει το κείμενό του, το οποίο δεν έχει ακόμη αποκωδικοποιηθεί: ένα ακατανόητο και μυστηριακό μήνυμα, που -μαζί με το κυκλικό σχήμα- καθιστά τον δίσκο ιδιαίτερα κατάλληλο για αναπαραγωγή σε κοσμήματα και μπλουζες. Αλλά ίσως η πιο σαφής απόδειξη της επιτυχίας του δίσκου της Φαιστού είναι το ταξίδι στον χρόνο που του αφιερώνουν δύο διάσημοι φανταστικοί χαρακτήρες των κινούμενων σχεδίων του Disney, του Μίκυ και του Γκούφυ, σε μια ιστορία που είναι αφιερωμένη στο διάσημο αντικείμενο ήδη από τον τίτλο.

Η μοναδικότητα του δίσκου στο πανόραμα των ευρημάτων που έχουν έλθει στο φως σε πάνω από 120 χρόνια αρχαιολογικών ανασκαφών στην Κρήτη και το μυστήριο του κειμένου που δεν έχει αποκωδικοποιηθεί έχουν τραβήξει τελικά την προσοχή ενός πολύ ευρέος κοινού. Τα ίδια αυτά στοιχεία όμως κατέληξαν να προκαλέσουν ενίοτε αμφιβολίες για την αυθεντικότητα του δίσκου και έχουν προξενήσει αβεβαιότητες για την ακριβή χρονολόγηση: δεν έλειψαν και αυτοί που θέλησαν να τον θεωρήσουν κίβδηλο, αποδίδοντάς το μάλιστα στον Pernier.

Οι αιτιολογίες που υιοθετήθηκαν για να διατυπωθεί η υπόθεση ότι πρόκειται για κιβδηλο αντικείμενο δεν στέκονται μπροστά στην απόδειξη των πραγματικών γεγονότων: πρώτα απ' όλα οι ακριβείς και εμπειριστατωμένες πληροφορίες της ανακάλυψής του μας επιτρέπουν να αποκλείσουμε εντελώς την δυσφημιστική υπόθεση ότι ο δίσκος είναι κιβδηλός και δημιουργήθηκε από τον ίδιο τον Luigi Pernier. Η αυθεντικότητα του δίσκου της Φαιστού επιβεβαιώνεται επίσης από κάποιες αναλογίες με ευρήματα που ήλθαν στο φως στην Κρήτη τα χρόνια μετά την ανακάλυψη του δίσκου: ένα χρυσό δακτυλίδι που βρέθηκε το 1926 σε έναν τάφο στον Μαυρόσπηλιο, κοντά στην Κνωσό, φέρει μια επιγραφή σε γραμμική Α χαραγμένη κοχλιωτή γραφή και γραμμές - οδηγούς, απολύτως όμοια με την επιγραφή στο δίσκο. Ένα δεύτερο εύρημα, του 1955, σχετίζεται αντίθετα με το ίδιο το ανάκτορο της Φαιστού: στην ανασκαφή του δωματίου 25 βρέθηκε μεγάλη ποσότητα σφραγισμάτων που έφεραν αποτυπώματα διαφόρων σφραγίδων. Ένα από αυτά απολύτως όμοιο με το σημείο 21 του δίσκου.

Πιο πρόσφατα, οι μελέτες της κεραμικής παραγωγής μας επέτρεψαν να επιβεβαιώσουμε ότι κατά τη διάρκεια της Μέσης Μινωικής ΙΙΒ στη Φαιστό πιστοποιείται μια διακοσμητική τεχνική αποτύπωσης. Μερικά πήλινα αγγεία δείχνουν ότι τα διακοσμητικά θέματα που έχουν αποτυπωθεί με τη βοήθεια σφραγίδων, σύμφωνα με μια τεχνική ανάλογη με εκείνη για την τοποθέτηση των διαφόρων σημείων του δίσκου. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η παρουσία κάποιων μοτίβων, όπως ειδικά εκείνο μιας γυναικείας μορφής, απόλυτα όμοιας με το σημείο αριθμός 6 του δίσκου. Και το ίδιο μπορούμε να πούμε για άλλα διακοσμητικά θέματα αποτυπωμένα σε πήλινα αγγεία της περιόδου που έχουν βρεθεί στη Φαιστό.

Η επανεξέταση του κτηρίου στο οποίο βρέθηκε ο δίσκος μας επέτρεψε τέλος να χρονολογήσουμε τη στιγμή χρήσης στην περίοδο που καθορίζεται ως Μέση Μινωική ΙΙΙΑ. Περαιτέρω αρχαιολογικές έρευνες που πραγματοποίησε ο Pietro Militello στην περιοχή οδήγησαν εκτός των άλλων στην εύρεση του θραύσματος μιας άλλης πινακίδας σε γραμμική Α πέρα από εκείνη του είχε βρει ο Pernier, επιβεβαιώνοντας ότι σε αυτόν τον τομέα του ανακτόρου φυλάσσονταν γραπτά τεκμήρια.

Το σύνολο αυτών των στοιχείων έχει εξέχουσα σημασία: αν και δεν υπάρχουν πετρογραφικές, χημικές ή φυσικές αναλύσεις είναι πράγματι τώρα δυνατόν να καθορίσουμε την περίοδο παραγωγής του δίσκου ανάμεσα στη Μέση Μινωική ΙΙΒ και τη Μέση Μινωική ΙΙΙΑ (περίπου 18^{ος} αιώνας π.Χ.) και να θεωρήσουμε ότι παράχθηκε μάλλον στην περιοχή της ίδιας της Φαιστού.

Έχοντας πλέον διώξει κάθε αμφιβολία σχετικά με την αυθεντικότητα και έχοντας καθορίσει σημαντικά την περίοδο και την περιοχή της παραγωγής, ο δίσκος της Φαιστού συνεχίζει πάντως να θέτει μια σειρά

από ερωτήματα. Ένα από αυτά αφορά στην παρουσία του, μαζί με δύο πινακίδες με γραμμική Α, σε μια κατασκευή στη βόρεια παρυφή του ανακτόρου της Φαιστού. Πρόκειται με άλλα λόγια για ένα από τα στοιχεία που πρέπει να εξεταστούν στην αξιολόγηση του ποιά ήταν η λειτουργία του ανακτόρου -και η ίδια η αρχιτεκτονική του οργάνωση- στις αρχές της νεοανακτορικής περιόδου, μετά την καταστροφή από έναν σεισμό στα τέλη της προηγούμενης φάσης.

Αλλά αυτό που θα συνεχίσει σίγουρα να τροφοδοτεί τη γοητεία και το ενδιαφέρον του δίσκου της Φαιστού θα είναι πάντα το αινιγματικό κείμενό του που κατορθώνει να τραβάει την προσοχή των ερευνητών όπως και αυτών που τους αρέσει η αρχαιολογία, ακόμη και των συμπαθητικών φίλων μας από τον κόσμο του Disney.

Prof. Nicola CUCUZZA

Università degli Studi di Genova

Nicola.Cucuzza@lettere.unige.it